

ODGOVORNOST IN AVTONOMNOST UČITELJEV

SLOVENIJA

Dr. Mojca Peček Čuk

V Sloveniji sta osnovna in nižja srednja raven izobraževanja združeni v enotno devetletno obvezno izobraževanje (prvo vzgojno-izobraževalno obdobje traja od 1. do 3. razreda – razredni pouk, drugo od 4. do 6. razreda – kombinacija razrednega in predmetnega pouka, tretje od 7. do 9. razred – predmetni pouk). Prispevek se nanaša na obe ravni izobraževanja, to je ISCED 1 in ISCED 2.

PRVI DEL: ORIS SPLOŠNIH RAZMER

Osnovna značilnost socialističnega samoupravnega sistema pred letom 1990 sta bili centralizacija z vidika kurikulov (glejte drugi del) in decentralizacija z vidika financiranja in upravljanja šol. Osnovne šole so upravljale občine. Storitve, potrebne za izvedbo posameznega vzgojno-izobraževalnega programa, so bile predmet samoupravnega dogovarjanja med izvajalci programov (šolami) in uporabniki (delavci na drugih področjih dejavnosti in občani). Plače učiteljev za približno enak obseg vzgojno-izobraževalnega dela in njihovi pogoji dela so se razlikovali glede na to, koliko sredstev je posamezna občina namenjala za investicije v šolstvu in za materialne stroške šol.

Po osamosvojitvi (1991) so bile samoupravne interesne skupnosti ukinjene. Ustanavljanje osnovnih šol je ostalo v pristojnosti občin, temeljito pa se je spremenil sistem financiranja dejavnosti osnovnih šol. V državnem proračunu so zagotovljena finančna sredstva za plače tistih zaposlenih v osnovnih šolah, ki izvajajo tako imenovani zagotovljeni program osnovne šole za vsakega otroka. Iz občinskega proračuna pa se zagotavljajo finančna sredstva za materialne stroške šol in plače za tiste zaposlene, ki izvajajo razširjeni del programa osnovne šole, ki je med občinami različen. Prva večja reforma je bila predstavljena leta 1996, s sprejetjem več novih zakonov, med njimi tudi Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (1996) ter Zakona o osnovni šoli (1996). Nova zakonodaja je omogočila pomembne spremembe glede akterjev in procesov odločanja, vzpostavila pa je tudi osnovne okvire vodenja in reguliranja delovanja šol. Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (1996) je bil večkrat popravljen (2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2007), osnovna določila pa so ostala večinoma enaka. Podobno velja za ostale zakone in pravilnike.

Nova zakonodaja je precejšen del prejšnjih centralnih upravnih pristojnosti prenesla na ravnatelje, obenem pa zelo podrobno predpisala merila za upravljanje in financiranje. S predpisovanjem jasnih in nepristranskih kadrovske in finančne meril, ki so pod nadzorom javnosti, so nove šolske oblasti želele ustvariti pogoje za avtonomnost šol in učiteljev v odnosu do države. Načelo avtonomnosti se uresničuje tudi z ohranitvijo laičnosti šole in ločenosti države (šole) od Cerkve ter z zaščito individualnosti in zasebnosti učencev in učiteljev (poostren nadzor nad zbiranjem in uporabo osebnih podatkov).

Nacionalna raven. Ministrstvo za šolstvo in šport je odgovorno za izvedbo nacionalne izobraževalne politike in predpisov. Odloča o upravljanju izobraževanja, nadzoru delovanja in vodenja šol. Nadzor upravljanja zajema predvsem izpolnjevanje pravnih zahtev glede

zaposlenih in prostorov. Ministrstvo zagotavlja sredstva za delovanje šol glede na normative in standarde, ki jih določi minister.

Naloge, s katerimi se zagotavlja izvajanje in financiranje dejavnosti na področju osnovnošolskega izobraževanja, opravlja **Direktorat za vrtce in osnovno šolstvo**. Naloge, ki se nanašajo na pripravo strokovnih podlag, konceptov in strategij na področju vzgoje in izobraževanja, opravlja drug oddelek ministrstva, **Urad za razvoj šolstva**. Nadzor nad izvajanjem zakonov, drugih predpisov in aktov, ki urejajo organizacijo, namensko porabo javnih sredstev in opravljanje dejavnosti vzgoje in izobraževanja, opravlja **Inšpektorat Republike Slovenije za šolstvo in šport**, ki je prav tako oddelek v sestavi ministrstva za šolstvo. V sestavi ministrstva je še **Služba za razvoj kadrov**, v okviru katere se med drugim tudi načrtuje, organizira in izvaja upravne storitve na področju nadaljnega izobraževanja in usposabljanja strokovnih delavcev. Za odločanje o strokovnih zadevah na področju splošnega izobraževanja ter za strokovno pomoč pri sprejemanju odločitev in pri pripravi predpisov je vlada imenovala Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje. Leta 2006 je minister za šolstvo in šport imenoval posvetovalno telo **Svet za evalvacijo**, katerega osnovna naloga je koordinacija spremljanja in evalvacije izvajanja novih javno veljavnih programov. **Zavod za šolstvo** je razvojna agencija, ki pripravlja strokovne podlage za odločanje. Njegova naloga je oblikovanje nacionalnega kurikula (potrdi ga minister), promoviranje in spodbujanje nadaljnega razvoja šol, ponudba strokovnega svetovanja učiteljem in dajanje pobud za projekte, povezane z izobraževanjem. Pomaga pri evalvaciji šol in prispeva k pripravi nacionalnih preizkusov znanja, kar je glavna odgovornost **Državnega izpitnega centra**.

Šolska raven. Šole vodijo **ravnatelji**, ki so pedagoški vodje in hkrati poslovodni organ šole. V okviru nacionalno določenih pravil so avtonomni na naslednjih področjih: izbira zaposlenih, razporeditev sredstev za material, nabava šolske opreme, oblikovanje predlogov izbirnih in nadstandardnih programov, organizacija šolskega dela, zagotavljanje kakovosti vzgojno-izobraževalnega procesa in sodelovanje z okoljem. Kadrovanje je zelo povezano z ministrstvom. Sistemizacijo delovnega mesta določi ravnatelj na podlagi nacionalnih standardov in normativov ter v soglasju z ministrstvom za šolstvo. Šole objavijo prosta delovna mesta na podlagi odobrene sistemizacije in s soglasjem ministra.

Minister določi šolsko leto in šolski koledar. Ravnateljeva dolžnost je oblikovanje urnika, razpored učnih ur učiteljem, lahko pa za to delo zadolži tudi katero drugo osebo. Vse mora biti v skladu s pravno formalno določeno maksimalno tedensko obremenitvijo učencev in učiteljev. Ravnatelj v sodelovanju z učitelji in v skladu z nacionalnim kurikulumom oblikuje nadstandardni program. Svet šole sprejme letni delovni načrt šole in njegovo poročilo.

Pedagoške zadolžitve ravnatelja vključujejo tudi dolžnosti v zvezi s poučevanjem: mentorstvo učiteljem pripravnikom; hospitacije, spremljanje poučevanja učiteljev; evalvacija učiteljevega dela. Kriterije določijo ravnatelji sami glede na prednostne naloge spremljanja poučevanja, določene za tekoče leto, ali pa uporabijo splošne kriterije, ki so v različnih knjigah in priročnikih o tem, kaj naj bi bila dobra učna ura. Določeni so v obliki protokola za spremljanje poučevanja, ni pa nacionalne politike glede tega. Ravnatelj tudi predlaga napredovanje v nazive in odloča o napredovanju v plačilne razrede.

Organ upravljanja šole je še **svet javne šole**. Ta imenuje in razrešuje ravnatelja, sprejema program razvoja šole, njen letni delovni načrt in poročilo o njegovi uresničitvi, odloča o uvedbi nadstandardnih in drugih programov, obravnava poročila o vzgojni in izobraževalni problematiki, odloča o pritožbah učencev, delavcev, staršev ...

Strokovni organi šole so učiteljski zbor (obravnavajo in odloča o strokovnih vprašanjih, povezanih z vzgojno-izobraževalnim delom, odloča o posodobitvah programov vzgoje in izobraževanja ter o njihovi izvedbi v skladu s predpisi itn.), oddelčni učiteljski zbor (sestavljajo ga strokovni delavci posameznega oddelka, ki obravnavajo vzgojno-izobraževalno problematiko v oddelku), razredniki in strokovni aktivisti, ki med drugim obravnavajo problematiko predmeta oziroma predmetnega področja, usklajujejo merila za ocenjevanje in dajejo učiteljskemu zboru predloge za izboljšanje vzgojno-izobraževalnega dela.

V letih od 2004 do 2007 je ministrstvo za šolstvo predstavilo številne spremembe tudi na področju avtonomije šol. S popravki šolske zakonodaje so bile uvedene naslednje spremembe:

- Sestava šolskih svetov je bila spremenjena v škodo učiteljev. Po stari zakonodaji je bila sestava šolskih svetov v korist predstavnikom šole (pet predstavnikov zaposlenih v šoli, trije predstavniki občine in trije predstavniki staršev), zdaj pa je moč odločanja proporcionalno razporejena (vsako stran predstavljajo trije člani).
- Po Zakonu o osnovni šoli iz leta 1996 so bile za posamezna vzgojno-izobraževalna obdobja osnovne šole določene **oblike diferenciacije**. Spremenjen Zakon o osnovni šoli (2006) dopušča učiteljem izbiro med različnimi modeli delno fleksibilne diferenciacije: s poučevanjem celotnega razreda ter uporabo notranje diferenciacije in individualizacije; z razporeditvijo celotnega razreda v manjše skupine ter uporabo individualizacije in notranje diferenciacije; z organizacijo nivojskih skupin; s hkratnim poučevanjem dveh učiteljev v oddelku (timsko poučevanje). Po posvetovanju z učitelji ravnatelj za naslednje šolsko leto pripravi predlog možnih oblik diferenciacije v drugem in tretjem triletju. Ravnatelj predstavi možne oblike razporejanja učencev za vsak predmet, kot je določeno s predpisi. Odločitev je sprejeta na svetu šole. Pred odločitvijo si mora svet pridobiti mnenje učiteljskega zbora in sveta staršev.
- Z namenom povečanja avtonomije šole so v nekaj šolah poskusno uvedli **fleksibilni predmetnik**. Šole bodo morale v prihodnje samostojno določiti tedensko število učnih ur za posamezne predmete, organizirati projektno delo in omogočiti medpredmetne dejavnosti. Ta avtonomija je omejena na predmete, kot so materinščina, matematika, tuji jezik in športna vzgoja.
- Medtem ko so po Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja iz leta 1996 učitelji v šolah lahko uporabljali le **učbenike in učila**, ki jih je potrdil pristojen strokovni svet, poleg teh pa tudi druga sredstva in pripomočke, ki pa so bili neobvezni, po spremembi zakona leta 2006 omejitev uporabe velja le za učbenike. Učitelji avtonomno izbirajo dodaten učni material, pripomočke in delovne zvezke, učbenike pa morajo izbrati med tistimi, ki jih je odobril strokovni svet za splošno izobraževanje.
- Po zakonu iz leta 1996 je bilo **nacionalno preverjanje znanja** na koncu vsakega vzgojno-izobraževalnega obdobja obvezno. S spremembo leta 2006 je nacionalno preverjanje znanja le še po drugem obdobju, ki je za učence prostovoljno, in po tretjem, ki je obvezno. Pri slednjem se tudi zmanjšuje število predmetov, in sicer s pet na tri. Medtem ko je prej zadnja dva predmeta izbral učenec sam, po novem tretji predmet med obveznimi predmeti za vsako leto posebej določi minister za posamezno šolo. Po zakonu iz leta 1996 je učenec uspešno zaključil deveti razred osnovne šole, če je imel pozitivne ocene iz vseh predmetov devetega razreda in uspešno opravljeno zaključno preverjanje znanja, po spremembi zakona leta 2006 pa se uspeh zaključnega preverjanja znanja ne upošteva kot pogoj za zaključek devetega razreda.
- Vsaka šola mora glede na svoje specifične in trenutne potrebe oblikovati vzgojni načrt, določiti vrednote, vzgojna načela, dejavnosti, nagrade, disciplinske ukrepe in njihovo

izvajanje, sodelovanje s starši, pa tudi njihovo vlogo pri uresničevanju vzgojnega načrta. Slednji mora biti oblikovan v tesnem sodelovanju z vsemi vključenimi skupinami: starši, učenci in učitelji. Glavne temeljne vsebine vzgojnega načrta so določene z zakonom, ki jih šole avtonomno prilagajajo glede na svoje specifične potrebe in predstavijo v svojem letnem delovnem načrtu. Ravnatelj oblikuje vzgojni načrt v sodelovanju s starši, učenci in učitelji, sprejet pa mora biti na svetu šole.

DRUGI DEL: ODGOVORNOSTI IN DOLŽNOSTI UČITELJEV

1. Odgovornosti učiteljev

Pred letom 1990 je bil vzgojno-izobraževalni program osnovne šole sestavljen iz dveh delov: (1) obvezni ali zagotovljeni program, ki je bil enak v celotni državi, in (2) izbirni ali razširjeni program, ki je bil oblikovan v vsaki občini glede na njene specifične potrebe. Čeprav je bil obvezni program standard, ki ga je država morala zagotoviti za vsakega šoloobveznega otroka v državi, so ga občine vrednotile različno glede na svojo ekonomsko moč in glede na pomen, ki so ga dajale izobraževanju. Šole v različnih občinah so zato prejemale različno vsoto denarja za enak obseg obveznega programa. Razlike so se še povečale zaradi različnega vrednotenja razširjenega programa.

Po drugi strani so bile vsebina obveznega dela vzgoje in izobraževanja ter učne metode natančno predpisane na nacionalni ravni. Učitelj je bil izpolnjevalec natančno predpisanih nalog ter zunaj šole podrobno pripravljenih učnih načrtov in predpisanih učbenikov. Čeprav so bili učitelji povezani v svoje učiteljske (predmetne) aktive, so analize njihovega delovanja pokazale, da so učitelji te aktive doživljali kot izpostave nacionalne pedagoške službe za uveljavljanje zamisli, ki so sicer nastale zunaj njihovih krogov. Velik poudarek je bil na količini znanja, in ne na njegovi uporabi pri reševanju problemov. Učitelji niso uživali dovolj strokovnega zaupanja. Njihovo delo je bilo vnaprej določeno, bili pa so tudi preobremenjeni s formalnim samoupravljanjem. Učiteljski zbori so se ukvarjali s planiranjem, delitvijo dohodka in samoupravnim odločanjem o delitvi osebnih dohodkov, namesto da bi pozornost namenjali strokovnim vprašanjem ter reševanju problemov pri izvajanju pouka in drugih vzgojno-izobraževalnih dejavnosti.

Proti koncu osemdesetih let so se učitelji čedalje pogosteje izmikali uniformnosti. Za prehod v devetdeseta leta je bil značilen velik razmah inovacij in projektov, ki so precej odstopali od tedanjih zakonskih okvirov. Sama praksa je pripravila podlago za drugačen, bolj avtonomen položaj učitelja, ki je bil z novo šolsko zakonodajo dejansko tudi uveljavljen (1996).

Po Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (1996) mora izobraževalni program med drugim vsebovati: cilje vzgoje in izobraževanja; trajanje izobraževanja; obvezne načine preverjanja in ocenjevanja znanja; pogoje za vključitev, napredovanje in dokončanje izobraževanja; predmetnik, s katerim se določi letno in tedensko število ur pouka posameznih predmetov oziroma predmetnih področij, število ur oddelčne skupnosti in minimalno število ur, potrebnih za uresničevanje učnega načrta; učne načrte; znanja, ki jih morajo imeti izvajalci posameznega predmeta. Po Zakonu o osnovni šoli (1996) je program osnovne šole razdeljen na obvezne predmete, izbirne predmete in ure oddelčne skupnosti. Izbirni predmeti so v 7., 8. in 9. razredu. Z učnimi načrti, ki so bili sprejeti na strokovnem svetu za splošno izobraževanje leta 1998, so tako za obvezne kot tudi izbirne predmete določeni splošni in operativni cilji predmeta, vsebine, katalog znanja, kjer so utemeljeni standardi znanja, vsebujejo pa tudi

didaktična priporočila in medpredmetne povezave. Učni načrt za slovenščino vsebuje npr. splošne cilje predmeta po triletjih, operativne cilje predmeta po triletjih, ki so naprej razdeljeni na funkcionalne in izobraževalne cilje po posameznih razredih s predlaganimi (ne)umetnostnimi besedili, specialno didaktična priporočila in medpredmetne povezave ter katalog znanja ob zaključku posameznih triletij. V odstotkih je tudi določeno, kolikšen delež ur je namenjen obravnavi umetnostnih in kolikšen delež obravnavi neumetnostnih besedil. Določeni so torej temeljni in minimalni standardi znanja, učitelj pa lahko izbira višje standarde znanja, metode in oblike dela, za katero dejavnost bo izbral neko besedilo in tudi katero besedilo bo izbral ter kako bo preverjal in ocenjeval znanje po nacionalno določenih pravilih.

PRIMER 1: Slovenščina – razčlenitev izobraževalnih ciljev po razredih (prvi, drugi in tretji razred) z vsebinami (Program ..., 2005, str. 30)

Razčlenitev izobraževalnih ciljev z vsebinami

1	2	3
1 Učenci vedo , da govorni tok lahko členimo na majhne enote (glasove) in da črke predstavljajo glasove.		
2 Učenci vedo , da pišemo od leve proti desni, od zgoraj navzdol ter s presledki med besedami.	2 Učenci vedo , da je pisni jezik dogovorjen sestav za predstavljanje govorjenega jezika.	2 Učenci vedo , da sta oblika in slog besedila odvisna od okoliščin tvorjenja.
3 Učenci razumejo in uporabljajo naslednje izraze:		
<ul style="list-style-type: none"> – beseda, – črka, – glas, – številka, – pesnik/pisatelj, – naslov, – pesem, pravljica, – film, risanka, – ilustrator, 	<ul style="list-style-type: none"> – besedilo, – poved, – zapoved, prepoved, opozorilo, obvestilo, – pika, vprašaj, klicaj, – velika in mala začetnica, – materni in tuji jezik, – knjižni in neknjižni jezik, – kitica, – rima, – gledališče, – lutkovna igra, – igralec/igralka, – oder, 	<ul style="list-style-type: none"> – pripovedna, vprašalna, vzklična poved, – pozdrav, voščilo, čestitka, pohvala, vabilo, – opis, novica, – vejica, – državni jezik, – odlomek, – ljudska pesem/pripoved, – prevedel/prevedla, – verz, – književna oseba.

Predlagana umetnostna besedila za uresničevanje ciljev

1	2	3
POEZIJA		
<ul style="list-style-type: none"> – A. Černež: <i>Bele snežinke, Jutro, Rak, Tri ptičice</i> – I. Gruden: <i>Pesmica o čričku, Jožek ima hiško</i> – V. Jeraj: <i>Uspavanka</i> – T. Pavček: <i>Juri Muri v Afriki</i> – T. Pregl: <i>Uspavanka, Mama v vrtcu</i> – O. Župančič: <i>Pismo, Kadar se ciciban joče, Rac, rac, racman, kam racaš, Zvonovi</i> – F. Levstik: <i>Cvilimož</i> – L. Novy: <i>Pika-poka</i> – Ljudske: <i>Stara pesem, Jurček orje, Katarina Barbara</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – F. Bevč: <i>Mrak</i> – D. Gorinšek: <i>Maj</i> – N. Grafenauer: <i>Dvojčka, Sladkosned, Trd oreh</i> – S. Kosovel: <i>Kje?, Burja</i> – M. Košuta: <i>Lestev in sirček</i> – S. Makarovič: <i>Jaz sem jež, Čuk na palici, Pismo</i> – B. Rudolf: <i>Huda mravljica</i> – D. Zajc: <i>Veverica pekarica</i> – O. Župančič: <i>Turek, Zlato v Blatni vasi</i> – G. Strniša: <i>Dedek jež</i> – M. Bor: <i>Srna</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – N. Grafenauer: <i>Kokosenzacija, Pravljica</i> – S. Kosovel: <i>Večer, Otrok s sončnico, Sonček boža tačice</i> – K. Kovič: <i>Zlata ladja, Zdravilo</i> – N. Maurer: <i>Tri luže, Zlati copati</i> – F. Milčinski: <i>Kekčeva pesem</i> – B. A. Novak: <i>Ljubezenska za dečke, Ljubezenska za deklice</i> – T. Pavček: <i>Pretepač, Požrešni volk</i> – L. Prunk-Utva: <i>Kaj je videl Mižek Figa</i> – M. Rainer: <i>Žabeceda, Gobji ples</i> – J. Stritar: <i>Žabja svatba</i> – B. Štampe Žmavc: <i>Opravičilo</i> – F. Lainšček: <i>Pesem – križišče</i> – Ljudska: <i>Kaj sem prislužil</i>
<u>Antologije:</u> <i>Pojte, pojte, drobne ptice</i>	<u>Antologije:</u> <i>Malčkipalčki</i>	<u>Antologije:</u> <i>Sončnica na rami, Primi pesmico za rep</i>

Učni načrt za matematiko vsebuje splošne in specifične cilje za predmet v celoti, operativne cilje po posameznih razredih z vsebino, specialno didaktičnimi priporočili in dejavnostmi ter medpredmetnimi povezavami, katalog znanja po posameznih razredih in ob zaključku triletij. Operativni cilji so za vsak razred posebej razdeljeni po temah in sklopih. Za vsako temo, z

izjemo pri prvih treh razredih, pa tudi za vsak sklop je predvideno število ur.¹ Po učnem načrtu je nekaj manj kot 10 odstotkov ur nerazporejenih. Za kaj porabi učitelj te ure, je odvisno od njega, večina učiteljev pa z njimi izpolnjuje nacionalno določene cilje.

PRIMER: Matematika, prvi razred, operativni cilji predmeta (Program ..., 2006, str. 10)

¹ V Sloveniji se je v šolskem letu 2006/07 začel poskusno izvajati fleksibilni predmetnik, ki omogoča drugačno razporeditev tedenskega števila ur pouka v zadnjem triletju, vendar so predmeti slovenščina, matematika, tuji jezik in športna vzgoja izvzeti iz poskusa.

CILJI	VSEBINA	SPECIALNODIADAKTIČNA PRIPOROČILA IN DEJAVNOSTI	MEDPREDMETNE POVEZAVE
Tema: GEOMETRIJA IN MERJENJE – 20 UR			
SKLOP: ORIENTACIJA			
<ul style="list-style-type: none"> Opredeliti položaj predmeta glede na sebe oz. glede na druge predmete in se znati pri opisu položajev pravilno izražati (nad/pod, zgoraj/spodaj, desno/levo...); po navodilih se premikati po prostoru in na ravnini (na listu papirja) ter znati navodilo tudi oblikovati. 	Odnosi v prostoru (mreže, poti, labirinti).	Pouk geometrije naj se prične z opazovanjem konkretnih predmetov in z razvijanjem sposobnosti orientacije v prostoru. Poglavitna metoda je igra. Zgled: Učenec oblikuje navodilo za iskanje skritega predmeta.	Športna vzgoja, likovna vzgoja, slovenščina, spoznavanje okolja.
SKLOP: GEOMETRIJSKE OBLIKE			
<ul style="list-style-type: none"> Prepoznati osnovne geometrijske oblike in jih opisati; izdelati modele teles iz plastelina in gline ter jih opisati; izdelati modele likov iz kartona, kolaž papirja in papirja ter jih opisati; risati prostoročno in s šablono črte ter like. 	Telesa; liki; črte.	Učenec poimenuje le trikotnik, kvadrat, krog in pravokotnik. Učitelj poimenuje tudi kroglo, valj, kocko in kvader. Učenec omenjena telesa samo opiše.	
SKLOP: UPORABA GEOMETRIJSKEGA ORODJA			
<ul style="list-style-type: none"> Potegniti črte ob ravnilu. 	Ravnilo s šablono.		Likovna vzgoja.

Učitelji naredijo na začetku vsakega šolskega leta letno pripravo. Naredi jo učitelj sam ali pa jo naredijo učitelji iste šole in istega predmeta v strokovnem aktivu. V tem primeru učitelj priredi skupno letno pripravo za učence svojega razreda. Pri tem mora upoštevati tudi

(ne)obravnavane vsebine in cilje preteklega šolskega leta. Kot kaže raziskava, pri oblikovanju letne priprave za posamezne predmete najpogosteje sodelujejo predstavniki aktiva predmeta (tako je odgovorilo 83,2 odstotka vprašanih učiteljev), potem posamezni učitelji prostovoljno (37,9 odstotka učiteljev), ravnatelj (30,7 odstotka), celoten učiteljski zbor (8,4 odstotka) in zunanji sodelavci (24,6 odstotka) (Sardoč, 2006, str. 77). Poleg tega učitelj naredi tudi sprotno pripravo na pouk v obliki tematske, tedenske ali dnevne priprave. Ni predpisano, kako morajo biti te priprave narejene, vsebovati pa morajo cilje, vsebine, oblike in metode dela, povezave z drugimi predmeti, didaktična gradiva (npr. učne liste, učne liste za preverjanje in ocenjevanje znanja) ter kriterije za preverjanje in ocenjevanje znanja. Vse dokumente mora imeti učitelj, letno pripravo tudi ravnatelj, kar je lahko predmet inšpekcije inšpekcijske službe. Pri pripravi priprav je zaželeno timsko sodelovanje učiteljev v strokovnem aktivu, posebno pri nivojskem pouku. To delo ni posebej plačano, po navadi pa tudi v letnem delovnem načrtu ni predpisano število ur, kdaj in kako naj pride do srečanj med učitelji. Tovrstno delo je sestavni del redne delovne obveznosti učiteljev, pa vendar med učitelji vzbuja nezadovoljstvo, kdaj naj ob vseh obveznostih, ki jih imajo, za tako delo najdejo čas.

Avtonomije učiteljev pri izbiri vsebin in ciljev pri predmetu, ki ga poučujejo, skoraj ni, saj so cilji in vsebine na nacionalni ravni tako podrobno določeni, da učitelji za avtonomijo skoraj nimajo možnosti. Praksa pa še kaže, da je pristop učitelja, način obravnave, tesno povezan z učbenikom, ki ga učitelj uporablja. Glede na to, da morajo biti učbeniki potrjeni na strokovnem svetu za splošno izobraževanje, kriterij za potrditev učbenika pa je usklajenost učbenika z učnim načrtom, se učiteljem niti ni treba preveč truditi s konkretizacijo učnega načrta. Usklajenost svojih priprav z nacionalnim kurikulumom dosežejo že s tem, da sledijo učbeniku, kar dela precej učiteljev v Sloveniji. V šolskem letu 2007/08 poteka posodabljanje učnih načrtov, ki ga vodi Zavod RS za šolstvo. Novi učni načrti naj bi bili bolj odprti in naj bi učiteljem dali več avtonomije. Predlogi gredo v smer opredeljevanja bolj odprtih standardov znanja.

Učitelj, ki poučuje neki predmet, mora imeti za to ustrezno izobrazbo. Če je na šoli več učiteljev z ustrezno izobrazbo za poučevanje nekega predmeta, je ravnatelj tisti, ki določi, kdo bo poučeval kateri predmet v katerem razredu. Pri tem se lahko dogovori z učitelji. Ravnatelj je odgovoren za korektno izvajanje pravilnikov in šolske zakonodaje, učitelj pa za izvedbo učnega načrta.

Svet za splošno izobraževanje določi možne obvezne izbirne predmete. Šola mora v letnem delovnem načrtu ponuditi pouk najmanj treh izbirnih predmetov iz družboslovno-humanističnega sklopa in naravoslovno-tehničnega sklopa. Pri tem mora upoštevati Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa devetletne osnovne šole. To pomeni, da če šola ponudi neki predmet, ki ga ne izbere dovolj učencev, se predmet ne more izvajati. Učitelj lahko izvaja izbirni predmet, za katerega je ustrezno usposobljen po kadrovskih predpisih ministra in nacionalno določenih normativih.

Vsaka šola mora imeti letni delovni načrt. Z njim se določijo vsebina, obseg in razporeditev obveznega in razširjenega vzgojno-izobraževalnega programa v skladu s predmetnikom in učnim načrtom ter obseg, vsebina in razporeditev interesnih dejavnosti, ki jih izvaja šola, druge dejavnosti in naloge šole (okoljske, prometne, zdravstvene, prehranske, šport, knjižnica, informatizacija, projekti, raziskovanje, poklicno usmerjanje, otroški parlament itn.), vzgojni načrt šole, razporejanje učencev (notranja in fleksibilna diferenciacija); sodelovanje s starši, sodelovanje z drugimi institucijami; mednarodno sodelovanje; dolžnosti in naloge pedagoških delavcev; načrt strokovnega spopolnjevanja učiteljev, vzdrževanje šole in načrt investicij.

Ravnatelj oblikuje predlog letnega delovnega načrta, od njega pa je odvisno, koliko pri tem sodeluje z učitelji. Zakon nalaga strokovnim organom učiteljev, da obravnavajo letni delovni načrt šole in dajejo mnenja. Ravnatelj lahko ta mnenja upošteva ali pa tudi ne, vendar je odgovoren za njegovo izvedbo. Načrt sprejme svet osnovne šole najpozneje do konca septembra v vsakem šolskem letu, sprejme pa tudi poročilo o njegovem uresničevanju. Svet šole med drugim sprejema še program razvoja šole ter odloča o uvedbi nadstandardnih in drugih programov.

Ocenjevanje učencev je delo učiteljev, vendar mora biti v skladu s pravili ministra za šolstvo. Ta pravila določajo načela, metode, postopke, ocenjevalno lestvico, jasnost kriterijev in uporabljenih metod, javnost ocenjevanja in obveščanje, kriterije za napredovanje in pritožbe. Kriterije ocenjevanja mora učitelj pojasniti staršem in učencem. Poleg notranjega preverjanja in ocenjevanja znanja učencev je z Zakonom o osnovni šoli določeno tudi nacionalno preverjanje znanja.

2) Strokovno spopolnjevanje

V devetdesetih letih je bilo tudi na tem področju veliko sprememb. Medtem ko je bilo v osemdesetih letih stalno strokovno spopolnjevanje zgolj moralna obveznost učiteljev, je bilo z Zakonom o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja leta 1991 in s Pravilnikom o napredovanju v nazive v osnovnem in srednjem šolstvu iz leta 1992 povezano s sistemom napredovanja strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju v nazive. Stalno strokovno spopolnjevanje omogoča učiteljem napredovanje, posledica česar je bil velik razmah dejavnosti in velik odziv učiteljev. Nekatere oblike spopolnjevanja so kljub temu obvezne za vse učitelje. Navadno te oblike spopolnjevanja spremljajo večje reforme šolskega sistema.

Po Pravilniku o strokovnem spopolnjevanju, izobraževanju in usposabljanju strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju (1998) ministrstvo za šolstvo vsako leto z javnim razpisom razpiše teme. Programski svet opravi strokovni izbor prijavljenih programov in ovrednotenje s točkami za napredovanje. Minister sprejme končno odločitev o programih, ki jih nato ministrstvo v celoti ali delno financira. Izbrani programi se na začetku šolskega leta objavijo v posebnem katalogu, tako da se šole in učitelji seznanijo z možnostmi.

Organizirani so različni programi. Programi za izpopolnjevanje izobrazbe so predpisani z zakonom oziroma podzakonskimi akti ter določeni kot izobrazbeni pogoj za poučevanje nekega predmeta oziroma za opravljanje nekega vzgojno-izobraževalnega dela. Predpisani programi so navedeni v prilogah k pravilnikom o izobrazbenih pogojih in imajo status prednostnih programov usposabljanja. Namenjeni so usposabljanju za izvajanje novih javno veljavnih programov in za doseganje ciljev novih učnih načrtov oziroma katalogov znanja in izpitnih katalogov. Učitelj, ki poučuje predmet, za katerega je predpisan program, ima pravico in dolžnost, da se izobražuje v tem programu. Ravnatelj je dolžan zanj prednostno načrtovati izobraževanje v tem programu v okviru letnega delovnega načrta in mu prednostno omogočiti udeležbo v tem programu. Poznamo tudi različne programe, ki strokovnim delavcem omogočajo posodabljanje disciplinarnega in strokovnega znanja za predmete, ki jih poučujejo, oziroma strokovno delo, ki ga opravljajo, ter programe za širjenje dobre prakse in za profesionalni razvoj učiteljev.

Učitelji so novi sistem sprva sprejemali precej kritično. Kritik je bilo deležno predvsem pogojevanje napredovanja s točkami iz usposabljanja, saj je bila na začetku programska

ponudba še skromnejša in zato med strokami neuravnotežena, zato ni omogočala enakih možnosti pridobivanja točk vsem predmetnim področjem. V šestih letih do leta 2003 se je število objavljenih programov usposabljanja podvojilo. Med letoma 2000 in 2003 se je število izvajalcev povečalo za tretjino, zlasti se je povečala dejavnost zasebnikov, šol in inštitutov, ponudba fakultet pa se je zmanjšala. Od vseh objavljenih programov za usposabljanje je dejansko obiskanih med 50 in 60 odstotkov programov. Zanimanje učiteljev se je v enakem obdobju povečalo za 20 odstotkov. Učitelje motivirajo predvsem želja po znanju in izmenjavi izkušenj ter potrebe delovnega mesta, poleg tega pa tudi motiv napredovanja in priporočilo oziroma napotilo ravnatelja. Vsakoletne notranje evalvacije sistema stalnega strokovnega spopolnjevanja kažejo, da je kakovost sistema vsako leto večja. Evalvacija programov iz leta 2004/05 kaže, da se je kar 74,3 odstotka udeležencev za udeležbo v programu odločilo samostojno. Ta podatek je po eni strani razveseljiv, ker govori o avtonomiji strokovnih delavcev na tem področju, po drugi strani pa je spodbudil razmišljanje članov programskega sveta o tem, kakšna je vloga vodstva šole v usmerjanju kariernega razvoja učiteljev. Pobuda vodstva za vključitev v program je bila povprečno le 20,5-odstotna. Po mnenju članov programskega sveta je usmerjanje kariernega razvoja strokovnih delavcev ena ključnih nalog ravnatelja, zato bi jo ministrstvo moralo kot tako prepoznati in vključiti v zakonodajo. Zanimiv je tudi podatek, da se 52,9 odstotka udeležencev udeležuje programov izobraževanja tudi izven omenjenega sistema (Evalvacija ..., 2004/05).

Učiteljem zakon ponuja 5 dni stalnega strokovnega spopolnjevanja na leto oziroma 15 dni na tri leta v rednem delovnem času. Po evidenci Sindikata vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije pa učitelji izkoristijo povprečno dva dneva na leto. Spopolnjevanje plačuje ministrstvo za šolstvo, vendar pa je vsota, ki jo daje šolam, pogosto premajhna, kar je glavni razlog za nekoristenje možnosti. Drugi problem je izvajanje programa šole med odsotnostjo učiteljev. Ravnatelji imajo glavno vlogo pri oblikovanju šolske politike strokovnega spopolnjevanja učiteljev, ker so odgovorni za organizacijo dela učiteljev (določajo nadomeščanje učiteljev, ko neki učitelj sodeluje na spopolnjevanju v delovnem času) in za razporeditev sredstev za stalno strokovno spopolnjevanje. Z letnim delovnim načrtom šole se določi prednostne oblike spopolnjevanja v nekem letu. Le za programe, ki so predpisani, ravnatelj ne sme postaviti omejitev, ker so prednostni. Ravnatelj in učitelj se morata dogovoriti, kako bo delavec nadomestil svojo odsotnost (v praksi najpogosteje v obliki solidarnostnega nadomeščanja med učitelji).

3) Učne ure in naloge učiteljev

Dela in naloge učiteljev pred letom 1990 so bile okvirno določene z zakonom. Učitelj je moral za polni delovni čas opraviti 20 ur pouka, lahko pa je bil v okviru občinske izobraževalne skupnosti sprejet tudi drugačen dogovor o številu ur pouka. Za zaščito kakovosti pouka je bila z zakonom določena zgornja meja učiteljeve učne obveznosti, in sicer do največ 25 ur na teden. Po novi šolski zakonodaji (1996) je tedenska učna obveznost osnovnošolskega učitelja 22 ur (1 ura je 45 minut), za učitelje slovenščine pa 21 ur. Plačilo nadobveznosti je določeno z zakonodajo, ki ureja plače v javnem sektorju. Ravnatelj lahko določi učitelju nadobveznost, vendar mora o tem obvestiti ministrstvo. Ministrstvo lahko zavrne ravnateljeve argumente in plačilo nadobveznosti iz javnih sredstev.

Navedena učna obveznost je lahko zmanjšana za učitelja, ki je tajnik šolske komisije za vodenje postopka nacionalnih preizkusov znanja na koncu osnovne šole, ki je član predmetne komisije za pripravo nacionalnih preizkusov znanja, ki je razrednik v 1., 7. ali 9. razredu

osnovne šole, in za opravljanje nalog mentorja pripravniku. Za dopolnilni in dodatni pouk je namenjena ena ura tedensko na oddelek ter ena ura tedensko na oddelek za druge oblike individualne in skupinske pomoči učencem. Šole pogosto izvajajo projekte, za kar se ne sme, razen izjemoma, zmanjšati obseg pedagoške obveznosti učitelja, če pa se zmanjša obseg drugega dela, je to sestavni del redne delovne obveznosti, torej 40-urne tedenske obveznosti. Tovrstno delo je lahko plačano preko pogodbe o delu.

Za sklepanje delovnih razmerij in uresničevanje pravic iz delovnega razmerja je odgovoren ravnatelj, o pritožbah na tem področju pa svet šole. Delavec podpiše pogodbo o zaposlitvi, ki je obojestransko zavezujoča. V njej je navedeno, na katero delovno mesto je kandidat razporejen in s katerimi zakoni so določene njegove delovne naloge. V pogodbi so tudi vsi elementi, v skladu s katerimi se določa osnovna plača. Učiteljeve delovne obveznosti so konkretnije opredeljene v letnem delovnem načrtu šole.

Delovna obveznost učitelja obsega pouk in druge oblike organiziranega dela z učenci, pripravo na pouk, popravljanje in ocenjevanje izdelkov ter drugo delo, potrebno za uresničitev izobraževalnega programa. Priprava na pouk obsega sprotno vsebinsko in metodično pripravo ter pripravo didaktičnih pripomočkov. Drugo delo obsega na primer sodelovanje s starši; sodelovanje v strokovnih organih šole; opravljanje nalog razrednika; organizirano strokovno izobraževanje in izpopolnjevanje; zbiranje in obdelavo podatkov v zvezi z opravljanjem vzgojno-izobraževalnega in drugega dela; mentorstvo učencem ter sodelovanje s šolami in visokošolskimi zavodi, ki izobražujejo strokovne delavce; mentorstvo pripravnikom. Druge delovne naloge učiteljev na ravni države niso časovno določene, se pa upoštevajo pri napredovanju v naziv in višji plačilni razred. Za delitev nalog iz zakonodaje in tistih, ki jih za izvedbo vzgojno-izobraževalnega dela določijo šole z letnim delovnim načrtom, je zadolžen ravnatelj šole. Občasno to povzroča nezadovoljstvo med učitelji in zahteve po večji normiranosti delovnih nalog, tudi zato, ker se je z novo zakonodajo povečal obseg drugega dela učiteljev – administracija, timsko delo, dnevniki, opisne ocene, nivojski pouk, projektno delo itn. Ministrstvo na te zahteve odgovarja z argumenti, da bi prevelika stopnja normiranosti povzročila omejevanje avtonomije šole in zmanjšala možnosti za prilagajanje organizacije in delitve dela med učitelje specifičnim potrebam posameznih šol.

Timsko delo se je v prejšnjem programu osemletne osnovne šole (1980) izvajalo predvsem pri načrtovanju in izvedbi kulturnih, naravoslovnih in športnih dni, ki so bili s predmetnikom določeni kot ena od sestavin programa. Uveljavljeno je bilo tudi projektno in raziskovalno delo v okviru pouka ali v okviru interesnih dejavnosti. S trenutno veljavnim programom osnovne šole je na timskem delu več poudarka, kar za učitelje pomeni mnogo težav ne le zaradi pomanjkanja časa, temveč tudi zaradi tradicionalnega individualnega dela učitelja. V novi prvi razred za šestletnike (1996) je vgrajeno timsko poučevanje, ko vzgojno-izobraževalno delo v polovici ur po predmetniku skupaj izvajata učiteljica in vzgojiteljica. Za tak način dela se morata tudi skupaj pripravljati in skupaj analizirati rezultate. Timsko delo je nujno še za izvajanje diferenciacije v zadnjem triletju osnovne šole. Za izvajanje pouka na treh ravneh zahtevnosti se morajo učitelji pripraviti skupaj in skupaj analizirati tudi rezultate. Timsko delo je nujno na primer tudi pri integraciji otrok s posebnimi potrebami. S programom devetletne osnovne šole naj bi bolj kot prej zaživelo še medpredmetno povezovanje, kar tudi zahteva uveljavljanje timskega dela in v praksi pogosto pomeni ovire. V nekaterih šolah je timsko delo bolj natančno določeno z letnim delovnim načrtom (kdo, kdaj, kaj, koliko), v drugih ne. Nekatere šole imajo interne pravilnike, kjer je določeno, kaj mora delati učitelj, da izpolni 40-urno tedensko obveznost, druge ne.

Raziskava timskega sodelovanja učiteljev, ki je preučevala dejavnike avtonomije šol v Sloveniji, je ugotovila, da učitelji največ sodelujejo pri odločanju o disciplinskih ukrepih na šoli, nekoliko manj pri skupinskem načrtovanju celotnih učnih sklopov in projektov ter v razpravah o učnem uspehu posameznih učencev, o skupni izvedbi učnih ur, najmanj sodelovanja pa so učitelji izrazili pri medsebojnem opazovanju pouka v razredu in dogovarjanju o dodeljevanju domačih nalog. Najpogosteje se učitelji dogovarjajo o težavah s posameznimi učenci in učenkami ter izmenjujejo izkušnje o poučevanju, najmanj pa o načrtovanju urnika ter izdelavi učnih materialov, o vsebini pouka, metodah in oblikah pouka, timskem ali projektne delu (Sardoč, 2006, str. 44–46). Raziskovalci so zastavili tudi vprašanje, kako pogosto učitelji sodelujejo. Najpogosteje (tedensko) učitelji sodelujejo pri sestavi priprav in skupnem načrtovanju pouka, v skupinskih razpravah na ravni razreda ter pri izmenjavi učnih pripomočkov in gradiv. Najredkeje (letno) se določa učno gradivo, skupna timska izvedba pouka pa se zgodi izjemoma ali sploh ne (prav tam, str. 80). Nekaj manj kot 60 odstotkov učiteljev je poudarilo, da jim sodelovanje z učitelji in ostalimi strokovnimi delavci šole vzame eno do dve uri na teden, nekaj več kot petina učiteljev pa pravi, da sodelovanje s kolegi zahteva manj kot eno uro. Za stike z učenci izven rednega pouka nekaj več kot 40 odstotkov učiteljev porabi eno do dve uri tedensko, nekaj manj kot štiri desetine pa manj kot eno uro (prav tam, str. 92).

4) Sodelovanje učiteljev pri reformah in inovacijah v šolstvu

Obvezni program osnovne šole temelji na več nacionalnih kurikularnih dokumentih, ki sta jih od leta 1998 naprej pripravljala in sprejemala Nacionalni kurikularni svet in Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje, uveljavil pa jih je minister s posebnimi predpisi, sprejetimi na podlagi Zakona o osnovnih šoli. Nacionalni kurikularni svet je bil sestavljen iz področnih kurikularnih komisij in predmetnih kurikularnih komisij, katerih člani so bili tudi učitelji. Predmetnik in učni načrt za posamezne predmete in predmetna področja so izdelale kurikularne komisije za ta področja, sprejel pa Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje, v katerem mora biti vsaj četrtnina članov strokovnih delavcev vrtcev in šol ter zavodov za vzgojo in izobraževanje otrok s posebnimi potrebami.

Posamezni učitelji so torej med kurikularno prenovo v devetdesetih imeli priložnost vplivati na odločitve v zvezi z učnimi načrti kot člani predmetnih in področnih kurikularnih komisij ter strokovnega sveta. Na zadnji stopnji prenove se je Nacionalnemu kurikularnemu svetu pridružil tudi nekakšen posvetovalni organ, t. i. Svet praktikov, ki je dal nekaj pripomb o rahljanju prezahtevnih učnih načrtov. Učitelji so pri prenovi sodelovali tudi bolj neposredno. Najprej so bili z zelo obsežnim vprašalnikom, ki je vseboval večinoma vprašanja zaprtega tipa, pozvani, da se opredelijo do nekaterih vprašanj v zvezi s kurikularno prenovo, nato pa, da podajo pripombe na osnutke učnih načrtov, predvsem v okviru študijskih skupin. »Po mnogih znakih /.../ je soditi, da v večini primerov vpliv ni bil prav velik. Tako so zlasti razredni učitelji poročali, da je bilo premalo časa, da bi dali pripombe za vse predmete hkrati. Premajhnemu vplivu je botrovala tudi tradicionalna nevajenost večine učiteljev, da se aktivno vključijo v javno odločanje, v nastajanje učnih načrtov, predpisov, pravilnikov in soodločanje o drugih okvirnih pogojih svojega dela. Na drugi strani pa so se mnogi univerzitetni učitelji (večinoma so bili tudi predsedniki predmetnih kurikularnih komisij) čutili nekakšni 'varuhi' svojih disciplin in so zelo težko pristali na zmanjševanje obsega snovi ali njeno prilagajanje razvojni stopnji učencev. Poleg tega se je nabrala tolikšna množica pripomb, da jih je bilo tudi fizično moč upoštevati le majhen del.« (Marentič Požarnik idr., 2003, str. 7)

Sindikata je s sodelovanjem v trenutnih spremembah na področju šolstva nezadovoljen, ker ne more vplivati na odločitve v predparlamentarni razpravi, njegovo mnenje pa tudi ni bilo upoštevano. Po zakonodaji je nujno pridobiti mnenje učiteljev o stvareh, ki zadevajo njihova delovna razmerja oziroma njihov položaj, ni pa ga nujno upoštevati. Glede kurikularnih sprememb je dobra volja ministrstva, ali si pridobi mnenje učiteljev in ali ga tudi upošteva. Kot smo že omenili, trenutno poteka posodabljanje učnih načrtov, ki ga vodi Zavod RS za šolstvo. Učitelji so že dvakrat obravnavali predloge prenovljenih učnih načrtov in dali svoje pripombe.

Metodologija znanstvenoraziskovalnega dela je vključena v nekatere programe izobraževanja učiteljev. Medtem ko tovrstnega predmeta bodoči učitelji slovenščine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani nimajo, ga imajo na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru v obsegu 60 ur. Tovrstni predmet za učitelje razrednega pouka na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru obsega 60 ur, na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani in Univerze na Primorskem pa 75 ur oziroma 5 kreditnih točk (KT). Za učitelje naravoslovnih predmetov na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani predmet obsega 30 ur. Predlog bolonjskih programov na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani gre v širitev tega področja, in sicer naj bi bilo za tovrstni predmet na dodiplomski (BA) stopnji za razredni pouk 5 kreditnih točk in za naravoslovne vezave 4 kreditne točke, na magistrski (MA) stopnji pa še 6 kreditnih točk. V okviru tovrstnih predmetov dobijo učitelji osnovno znanje s področja statistike. Sposobni so narediti manjše raziskave za preučevanje potreb lastne prakse in razumeti poročila o raziskavi, ki vključujejo enostavne statistične podatke. Na podiplomskem študiju na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani imajo študentje trenutno 90 ur namenjenih statistiki in pedagoški metodologiji. Tudi usposobljenost predavateljev na univerzah je zelo odvisna od njihove študijske smeri. Povprečno so najbolj usposobljeni psihologi, pedagogi in učitelji športa, bistveno manj pa učitelji umetniških predmetov.

Z letnim delovnim načrtom se določi tudi sodelovanje šole z raziskovalnimi institucijami. Raziskovalno delo učiteljev na ravni države ni časovno določeno, se pa upošteva pri napredovanju v naziv in višji plačilni razred, vendar ne dovolj. Učitelj, ki se na primer odloči za magistrski ali doktorski študij, za to po navadi ne dobi prostih ur ne za opravljanje izpita ne za obiskovanje predavanj. Pri napredovanju v naziv ali plačilni razred se upošteva šele takrat, ko izkaže, da je študij zaključil. Učitelji so v raziskovalne projekte vključeni največ kot tisti, ki dajejo podatke, redko sodelujejo pri določanju vsebine raziskave, aktivni pa so lahko še, ko gre za akcijsko raziskovanje, kjer novosti po navodilih drugih institucij uvajajo v prakso. Ob sodelovanju s predstavniki drugih institucij smo med učitelji zaznali strah. Tako na primer že omenjena evalvacija programov stalnega strokovnega spopolnjevanja ugotavlja, da nekateri komentarji strokovnih delavcev kažejo zaskrbljenost pri učiteljih, da bo njihovo sodelovanje uporabljeno samo za raziskovalne namene in da bo koristilo le drugim.

Iz sredstev Evropskega socialnega sklada se od leta 2004 naprej financirajo projekti Partnerstvo fakultet in šol, katerih namen je vzpostaviti tako partnerstvo med fakultetami in šolami, ki naj bi omogočalo kakovostno praktično usposabljanje študentov v dodiplomskem študiju in nadaljevalno praktično usposabljanje diplomantov pri uvajanju v vzgojno-izobraževalno delo, podpiralo razvoj nadaljnjega izobraževanja in usposabljanja ter omogočalo skupno raziskovanje pedagoške prakse in pretok novega znanja v prakso. V okviru teh projektov so učitelji sami aktivni pri raziskovanju svoje prakse in pri oblikovanju predlogov v zvezi z zastavljenimi vprašanji. Najbolj aktivno so v proces raziskovanja prakse vključeni v okviru modula, katerega osnovna zamisel je bila usposabljanje učiteljev za raziskovanje lastne pedagoške prakse. Učitelji so v posamičnih akcijskih raziskavah natančno

preučili konkretne vsebine in vprašanja iz lastne pedagoške prakse. V okviru tega projekta je bila opravljena tudi analiza pripravljenosti učiteljev za raziskovalno delo (274 učiteljev). Rezultati kažejo, da so učitelji, ki nimajo izkušenj z raziskovanjem, bistveno manj pripravljeni sodelovati na vseh stopnjah raziskave, kot učitelji, ki tovrstne izkušnje imajo. Med slednjimi so najbolj pripravljeni sodelovati pri uvajanju ugotovitev in izboljšav v šolsko prakso, pri zbiranju podatkov in seznanjanju zainteresirane javnosti z rezultati raziskave. Manj pa so pripravljeni sodelovati pri pripravi tehnik in instrumentov za zbiranje podatkov (Krek, Vogrinc, 2007, str. 47).

TRETJI DEL: OBLIKOVANJE SISTEMA EVALVACIJE, ODGOVORNOSTI IN STIMULACIJE

V okviru nove zakonodaje je pomembno spremembo doživel tudi pedagoški nadzor. Novo pojmovanje vloge inšpekcijske službe se je v praksi uveljavilo že nekaj let, preden je bilo uzakonjeno z Zakonom o šolski inšpekciji (1996). Delovno področje šolske inšpekcije je omejeno na zakonitost dela šole in obravnavo prijavljenih kršitev, učiteljevo strokovno delo pa s posebej imenovanimi izvedenci za posamezna predmetna področja lahko presoja le, če obstaja sum:

- da so kršene učenčeve pravice, da dosežejo predpisane standarde znanj, ki jim omogočajo napredovanje oziroma vključitev v izobraževanje na naslednji ravni;
- da je kršena pravica učitelja do avtonomije pri delu;
- da učitelj pri vzgojno-izobraževalnem delu ne zagotavlja objektivnosti, kritičnosti in pluralnosti.

Zavod za šolstvo, ki je prej združeval inšpekcijsko in svetovalno vlogo, je izgubil nadzorno funkcijo in postal osrednja strokovna institucija, ki učiteljem svetuje ter jim zagotavlja oporo pri uvajanju novosti in izvajanju vzgojno-izobraževalnega dela. Za ocenjevanje kakovosti dela šol pa se uveljavlja model samoevalvacije, ki ga strokovne institucije in ministrstvo razvijajo v obliki projektov.

Glede na zakonodajo ima ravnatelj poleg sveta šole glavno vodstveno vlogo. Šolski letni in finančni načrt kažeta na vlogo ravnatelja, njegove dolžnosti in odgovornosti, čeprav ju mora odobriti svet šole. Ravnatelj je najprej odgovoren svetu šole, potem pa tudi občinskemu svetu in ministrstvu za finančno poslovanje šole. V praksi se dogaja, da morajo nekatere šole predstaviti šolski letni načrt ter o njem poročati lokalnim skupnostim in regionalnim enotam Zavoda za šolstvo. Šole morajo ministrstvu preskrbeti različne evidence: o učnem uspehu učencev, številu nagrad in kazni, prisotnosti učencev pri pouku, številu spopolnjenj učiteljev ipd. Finančno poročilo mora biti urejeno v skladu z nacionalnimi določbami.

Učitelji za svoje delo najprej odgovarjajo ravnatelju. Ravnatelj je tisti, ki izvaja pedagoški nadzor, prav tako pa tudi določa obseg učiteljevega drugega dela in ocenjuje njegovo kakovost. Omenili smo že, da je stalno strokovno spopolnjevanje povezano s sistemom napredovanja strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju v nazive. Učitelji lahko napredujejo v naziv mentor, svetovalec in svetnik. O napredovanju v nazive odloča minister za šolstvo. Ravnatelj na podlagi odločbe ministra o podelitvi naziva izda odločbo, s katero določi tudi količnik za določitev osnovne plače v skladu z zakonom in kolektivnimi pogodbami. Napredovanje v naziv predlaga ravnatelj v soglasju z učiteljem. Mnenje o predlogu za napredovanje s tajnim glasovanjem sprejme učiteljski zbor z absolutno večino. Merila za napredovanje v naziv so ustrezna strokovna izobrazba in opravljen strokovni izpit;

določena doba dela v šolstvu; uspešnosti pri pedagoškem delu; dodatna znanja, pridobljena v sistemu stalnega strokovnega spopolnjevanja ali nadaljnega izobraževanja (sem se šteje organizirano spopolnjevanje po programih, ki jih izbere in ovrednoti Programski svet za strokovno spopolnjevanje; diploma, specializacija, magisterij ali doktorat znanosti, ki sicer ni pogoj za opravljanje dela na delovnem mestu; priprava ali sodelovanje pri pripravi predloga učnega programa ali učnega načrta; razvojno-raziskovalno delo v povezavi z različnimi institucijami, pristojnimi za šolstvo; avtorstvo učbenika); drugo strokovno delo (tutorstvo pripravnikom med pripravništvom in študentom na pedagoški praksi; delo v strokovnih organih in delovnih telesih na področju šolstva, v ocenjevalnih komisijah, žirijah; razvojno-raziskovalno delo v sodelovanju s strokovnimi in raziskovalnimi institucijami na področju šolstva in s fakultetami za izobraževanje učiteljev itn.).

Oceno delovne uspešnosti učitelja oblikuje ravnatelj. Ocenjuje se na podlagi uspešnosti dela z učenci, sodelovanja s starši, sodelovanja in timskega dela z drugimi strokovnimi delavci, uporabe strokovnega znanja, pridobljenega z izobraževanjem, in drugega dela, ki je posebnost stroke oziroma delovnega mesta.

Odločilno vlogo imajo ravnatelji tudi pri učiteljevem napredovanju v višji plačilni razred (Zakon o plačah, 1996). Napredujejo lahko za največ pet plačilnih razredov. Pogoji za napredovanje so po Pravilniku o napredovanju dodatna funkcionalna znanja, interdisciplinarna usposobljenost za opravljanje del na različnih delovnih mestih v okviru poklica, samostojnost in zanesljivost pri delu, ustvarjalnost in nadpovprečna delovna uspešnost, izkazana v daljšem času. Vsak omenjeni kriterij se točkuje. Delovno uspešnost za napreduvalno obdobje, to je tri leta od zadnjega napredovanja, oceni ravnatelj, ki tudi odloča o napredovanju zaposlenih.

Poleg tega so učitelji upravičeni do dodatka za delovno uspešnost, ki omogoča zvišanje učiteljeve osnovne plače do 20 odstotkov na mesec. O tem ponovno odloča ravnatelj šole.

ČETRTE DEL: RAZISKOVANJE, KAKO SE POLITIKA IZVAJA

Pisali smo že o tem, da se je po prepričanju učiteljev z novo zakonodajo povečal obseg njihovega dela, pogosto pa se pritožujejo, da ne najdejo časa za timsko delo. Raziskava največjega in reprezentativnega sindikata učiteljev SVIZ kaže, da delajo učitelji v osnovnih šolah več kot 40 ur na teden, in sicer od 14,75 odstotka do 21 odstotkov več kot določa Zakon o delovnih razmerjih, in da učitelji porabijo dvakrat toliko časa za delo ob pouku kot za svojo učno obvezo. Raziskava je bila izvedena na 28 osnovnih šolah, kar predstavlja približno 6 odstotkov vseh šol v Sloveniji – žal ni bila reprezentativna. Kaže pa trend ter potrjuje vsakodnevna pričevanja in pritoževanja učiteljev. Tudi v okviru posodabljanja učnih načrtov, ki ga vodi Zavod RS za šolstvo, so pogoste pritožbe učiteljev, da so spremembe prehitre, da se še prejšnjih učnih načrtov niso dobro navadili in jih obvladali itn.

Z vprašanji, ki so predmet pričujočega poročila, se ukvarjata predvsem dve obsežnejši raziskavi. Raziskovalni projekt o dejavnih avtonomije slovenskih šol (Sardoč, 2006), v katerega je bilo vključenih 2197 učiteljev iz 129 osnovnih šol v Sloveniji, ugotavlja:

- da učitelji občutijo zelo malo pomanjkanja oziroma neprimernost dejavnikov (šolska infrastruktura, učna oprema, oprema in pripomočki za poučevanje, učno gradivo in didaktično gradivo, računalniki, strokovna literatura), ki so povezani z izvajanjem pouka na šoli;

- da učitelji ne čutijo spodkopavanja svoje avtonomije zaradi hospitacij ravnatelja;
- da so najbolj obremenjujoč dejavnik za učitelje nemir in stres v šolskem vsakdanu, čas za učne priprave, uvajanje v nove izobraževalne programe ter vzgoja učenk in učencev; najmanj obremenjujoči pa so sodelovanje pri timskem delu, sodelovanje s starši učencev, sodelovanje z ministrstvom za šolstvo in šport;
- učitelji menijo, da imajo precej visoko stopnjo avtonomije pri načrtovanju, izvajanju in ocenjevanju predmetov, ki jih poučujejo, pri uresničevanju ciljev, pripravi lastnega didaktičnega materiala za delo pri predmetih, izbiri učbenikov, ki jih uporabljajo, odločanju za stalno strokovno spopolnjevanje;
- najvišjo stopnjo avtonomije zaznavajo v odnosu do vodje aktiva predmeta, do ostalih članov učiteljskega zbora in staršev učencev, do ostalih strokovnih delavcev šole in do vodstva šole;
- na splošno je stališče učiteljev do dodatnega spopolnjevanja pozitivno; največ učiteljev se strinja, da je redno udeleževanje dodatnega izobraževanja za učitelje samoumevno in da si vodstvo na šoli prizadeva za dodatno izobraževanje učiteljev.

V okviru raziskave o strokovni avtonomiji in odgovornosti pedagoških delavcev (Marentič Požarnik idr., 2003) so skušali zajeti vse osnovnošolske učitelje, ki so začeli delati po prenovljenem programu devetletne osnovne šole v šolskem letu 2000/01 in 2001/02. Dobili so odgovore 268 (68 odstotkov) razrednih učiteljev in 129 (66 odstotkov) predmetnih. Nekatere ugotovitve, pomembne za pričujoče poročilo, so:

- Največ učiteljev (40,7 odstotka) ocenjuje, da je njihova stopnja avtonomije v prenovljenem šolskem sistemu nespremenjena, 38,5 odstotka jih meni, da so zdaj bolj avtonomni, 11,9 odstotka pa, da manj. Najbolj avtonomni se čutijo učitelji razrednega pouka (ISCED 1), nekoliko manj pa učitelji predmetnega pouka. Avtorice si rezultate razlagajo s tem, da je bilo uvajanje sprememb na začetni ravni šolanja najbolj podprto z različnimi projekti in dodatnimi usposabljanji za učitelje, pa tudi s tem, da postaja šele pozneje vse bolj pomembno zunanje preverjanje znanja oziroma zunanji okviri, kot so predpisani učni načrti, ki postajajo vse tesnejši.
- Med razrednimi učitelji je največ tistih, ki doživljajo zvišano stopnjo svoje avtonomnosti v smislu večje odgovornosti in osebne rasti (20 odstotkov). Med vsemi učitelji pa je največ tistih, ki poudarjajo svojo avtonomnost, a v nekaterih okvirih.
- Glede na to, da je bila vsebinska razbremenitev učnih načrtov pomemben cilj prenove, je zanimivo, da večina učiteljev (80 odstotkov predmetnih in 70 odstotkov razrednih) meni, da učni načrti niso bili razbremenjeni skoraj nič ali le malo.
- Učitelje so vprašali, kako ocenjujejo podporo, ki so je bili deležni oziroma bi jo potrebovali pri spreminjanju lastne pedagoške prakse. Kar 69,1 odstotka razrednih in 62,1 odstotka predmetnih učiteljev meni, da so dobili toliko pomoči, kolikor je bilo potrebno, četrtina pa jih je menila, da so bili sicer deležni podpore, vendar manj, kot so si želeli.
- Kdo jim je bil najbolj v pomoč: za 49 odstotkov razrednih učiteljev in 22,6 odstotka predmetnih so bili to sodelavci, za 49 odstotkov predmetnih in 25 odstotkov razrednih zunanji sodelavci (npr. svetovalec Zavoda za šolstvo), za 18,7 odstotka razrednih in 21 odstotkov predmetnih učiteljev vodstvo šole; kategoriji šolska svetovalna služba (razredni učitelji 4,7 odstotka, predmetni učitelji 0,8 odstotka) in učenci (predmetni učitelji 5,6 odstotka, razredni učitelji 1,9 odstotka) sta bili zelo skromno zastopani; poleg tega pa so navajali tudi pomembno podporno vlogo srečanj različnih študijskih skupin, pogovore, izmenjavo mnenj in hospitacij pri učiteljih, ki so že poučevali v devetletni osnovni šoli, module in formalno izobraževanje, predstavitve novih učnih načrtov, učbenikov ter pogovore z avtorji le-teh.

- Vpliv večine dejavnikov (učni načrti, učna gradiva in učbeniki, učenci, starši, kolegi, ravnatelj itn.) ocenjujejo učitelji večinoma pozitivno, bolj negativen kot pozitiven vpliv na svoje delo pa učitelji pripisujejo pravilnikom in zunanjemu preverjanju znanja.
- Le 27 odstotkov učiteljev je odgovorilo, da so doživljali ovire pri uvajanju sprememb, in sicer najpogosteje (39 odstotkov učiteljev) zaradi slabih finančnih pogojev (»premalo učnih pripomočkov«), pa tudi zaradi preobremenjenosti, problemov utrjevanja, preverjanja in ocenjevanja, težav z učbeniki, priročniki, strokovno literaturo.
- Področja, na katerih bi učitelji po svojih ocenah potrebovali strokovno spopolnjevanje, so: integracija otrok s posebnimi potrebami (razredni učitelji 21,7 odstotka, predmetni učitelji 14,8 odstotka), reševanje problemov (16,8 odstotka razrednih učiteljev, 11 odstotkov predmetnih učiteljev), preverjanje in ocenjevanje (razredni učitelji 11,5 odstotka, predmetni učitelji 12,3 odstotka) in metode uspešnega učenja (9,4 odstotka razrednih učiteljev, 12,3 odstotka predmetnih učiteljev).

Avtorice raziskavo sklenejo s tem, da se v zvezi z učiteljevo oceno lastne usposobljenosti zdi, da bi priložnosti za učenje učiteljev, ki jo daje stalno strokovno spopolnjevanje, morale biti mnogo bolj strateško usmerjene v osrednje cilje prenove ter v razvoj manjkajočih kompetenc za upoštevanje učenčevih posebnosti in aktivnejše vloge v pouku, ne pa toliko v učne vsebine (prav tam, str. 88). Ugotavljajo tudi, da spopolnjevanje ni dovolj osredinjeno na temeljne potrebe, to je za prehod od enostransko »transmisijskega« v sodobneje zasnovan, v učenca usmerjen pouk (prav tam, str. 91). Ugotovile so, da učitelji glavne ovire v svoji strokovni avtonomiji ne vidijo v metodično-didaktičnih priporočilih, niti v prepodrobnih učnih načrtih, ampak predvsem v okvirih, ki jih njihovi dejavnosti dajejo obstoječi, ne dovolj domišljeni pravilniki in določila zunanjega preverjanja (prav tam, str. 90). Avtorice raziskave menijo, da učiteljem prenovljeni sistem izobraževanja, vključno z novimi učnimi načrti, ki še vedno precej natančno predpisujejo vsebinska poglavja, delno (z didaktičnimi priporočili) tudi metode in vse bolj standarde znanja, daje le nekakšno »omejeno avtonomijo«.

VIRI IN LITERATURA

Compulsory Education and Structure of Education System in Slovenia 2006/07 – Ministry of Education and Sport

Elementary School Act (Official Gazette, RS 12/1996, 33/1997, 54/2000; Constitutional Court Order: U-I-72/96, 59/2001, 71/2004, 53/05, 60/06)

EURYDICE: Autonomy of schools 2006/07; Tatjana Plevnik, 2007, Slovene contribution to the Eurydice study

Evalvacija sistema in programov nadaljnega izobraževanja in usposabljanja strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju, izvedenih v študijskem letu 2004/05, dostopno na svetovnem spletu

http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/kadri/pdf/evalvacija_nadaljnje_izob_osp.pdf

Krek, J., Vogrinc, J. (2007). Učitelj – raziskovalec vzgojno-izobraževalne prakse. V: Učitelj v vlogi raziskovalca (ur. Krek, J., idr.), Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana, str. 23-57.

Marentič Požarnik, B., idr. (2003). Strokovna avtonomija in odgovornost pedagoških delavcev, raziskovalno poročilo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.

Organisation and Financing of Education Act, (Official Gazette, RS 12/1996 (23/1996 - amended.), 101/1999 Constitutional Court Order: U-I-215/96, 22/2000, 64/2001, 101/2001 Constitutional Court Order: U-I-68/98-42, 108/2002, 34/2003, 79/2003, 16/2007)

Partnerstvo fakultet in šol, dostopno na svetovnem spletu

http://www.mss.gov.si/si/okroznice_razpisi_in_javna_narocila/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=594

Pedagoška fakulteta Univerza v Ljubljani, vir informacij Vogrinc, J., asistent za pedagoško metodologijo

Pravilnik o izvajanju diferenciacije pri pouku v osnovni šoli (2006). UL RS 63/2006.

Pravilnik o izvajanju poskusa fleksibilnega predmetnika v osnovni šoli (2006). UL RS 53/2006.

Pravilnik o nacionalnem preverjanju znanja v osnovni šoli (2005). UL RS 23/05, 67/05.

Pravilnik o nadaljnjem izobraževanju in usposabljanju strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju (2003). UL RS 115/03.

Pravilnik o napredovanju zaposlenih v vrtcih in šolah v plačilne razrede (2001). UL RS 19-1074/2001.

Pravilnik o napredovanju zaposlenih v vzgoji in izobraževanju v nazive (2002). UL RS 54-2686/02.

Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa devetletne osnovne šole (2004). UL RS 81-3561/2004.

Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v devetletni osnovni šoli (2005). UL RS 65/2005.

Program osnovnošolskega izobraževanja. Učni načrt za matematiko. Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo, Predmetna kurikularna komisija za matematiko, tretji natis, Ljubljana 2006.

Program osnovnošolskega izobraževanja. Učni načrt za slovenščino. Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo, Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, tretji natis, Ljubljana 2005.

Sardoč, M. (2006). Temeljni (sistemski, pravni, pedagoški in kulturni) dejavniki avtonomije šol v slovenskih šolah, zaključno poročilo. Pedagoški inštitut, Center za uporabno epistemologijo, Ljubljana.

Sindikot vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije (2004). Posvet o dopolnjevanju delovne obveznosti strokovnih delavcev v šolah, Ljubljana.

Sindikot vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije, vir informacij Štrukelj, B., glavni tajnik

Sindikot vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije, vir informacij Zupanc, J., strokovna sodelavka glavnega odbora za pravne zadeve

Učni načrti za devetletno osnovno šolo, dostopno na svetovnem spletu
http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/osnovnosolsko_izobrazevanje/program_devetletne_osnovne_ole/

Vogrinc, J., Valenčič Zuljan, M., Krek, J. (2007). Akcijsko raziskovanje kot del procesov zagotavljanja kakovosti dela v vzgojno-izobraževalni instituciji. Sodobna pedagogika, v tisku.

White Paper on Education in the Republic of Slovenia (English version: 1996), edited by the Ministry of Education, Science and Sport.

Working conditions and salaries of specialist subject teachers in primary schools in Slovenia; prepared by Ministry of Education and Sport; Alenka Taštanoska et al.; 2003 for the Eurydice study on teachers.

Zavod Republike Slovenije za šolstvo, vir informacij Žakelj, A., vodja Centra za svetovanje

Zavod Republike Slovenije za šolstvo, vir informacij Poznanovič - Jezeršek, M., vodja predmetne skupine za slovenščino

Žorga, S. idr. (2002). Evalvacijska študija »Pedagoški delavci, njihovo strokovno izpopolnjevanje, motivacija in stališča do posameznih rešitev kurikularne prenove«, raziskovalno poročilo. Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana. Dostopno na svetovnem spletu

http://www.mss.gov.si/si/okroznice_razpisi_in_javna_narocila/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=378.